

November 2023

De cirkel van generatiearmoede

SOCIAAL PLANBUREAU GRONINGEN IS ONDERDEEL VAN **CMO STAMM**

 sociaal
planbureau
 groningen

Inhoud

1. Introductie	2
2. Wat we weten over generatiearmoede.....	3
2.1 Familiefactoren.....	3
2.2 Structurele factoren	3
2.3 Ingrijpende ervaringen.....	4
3. Co-onderzoek met ervaringsdeskundigen en Kansrijk Groningen	5
4. Omstandigheden en ervaringen van generatiearmoede	6
4.1 Het gebrek aan geld	6
4.2 Ingrijpende ervaringen.....	6
5. Stress en de invloed op de ontwikkeling	8
5.1 Continu alert, continu gestrest	8
5.2 Geen ruimte om gewoon kind te zijn	8
6. Invloed op gedrag	9
6.1 Niemand die het begrijpt, niemand die het serieus neemt.....	9
6.2 Traumareacties.....	10
7. Uitsluiting en minder kansen	12
8. De cirkel van generatiearmoede.....	13
8.1 Hoe werkt het?.....	13
8.2 Waarom trauma een belangrijke rol speelt	14
9. De cirkel doorbroken	15
9.1 Hoe moeders de cirkel doorbreken	15
9.2 Wat er moet veranderen?	16
Colofon.....	18

1. Introductie

Generatiearmoede is een ingewikkeld maatschappelijk probleem waarbij families van generatie op generatie minder kansen krijgen dan anderen en daardoor niet uit armoede ontsnappen. Het huidige systeem van armoedebestrijding schiet tekort om de cirkel van generatiearmoede te doorbreken¹². Dat moet anders en beter. Maar hoe?

In dit onderzoek duiken we in 10 levensverhalen van moeders die zijn opgegroeid in generatiearmoede. Wat deed opgroeien in generatiearmoede met ze? Hoe heeft het ze gevormd, ook op latere leeftijd? En wat hielp hen om de cirkel te doorbreken?

Het onderzoek geeft antwoorden op deze vragen. Dit doen we op basis van 10 levensverhalen en 4 co-analysesessies waar in totaal 20 ervaringsdeskundige co-onderzoekers de levensverhalen van de moeders analyseerden. De co-onderzoekers zijn allen werkzaam bij het project Kansrijk Groningen³. Hier worden gezinnen die te maken hebben met (generatie)armoede op laagdrempelige wijze gecoacht door ervaringsdeskundige buddy's. Ze worden geholpen om hun zelfredzaamheid te vergroten. Door de levenservaring en de professionele ervaring van deze co-onderzoekers te benutten, konden we een diepere laag van betekenis geven aan de ervaringen van de moeders. Daarnaast konden we op een doeltreffende manier aankaarten hoe het huidige systeem van armoedebestrijding tekortschiet in het aanpakken van generatiearmoede én welke verandering er nodig is om de cirkel van generatiearmoede wél te doorbreken.

De co-onderzoekers van Kansrijk Groningen

¹ van Lanen, S., Meij, E., Merx, E., Edzes, A., Haartsen, T., & Visser, S. (2023). Verschillende gezichten, diverse paden: Naar effectieve randvoorwaarden voor flexibiliteit en effectiviteit in het doorbreken van intergenerationele armoede. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

² Meij, E., van Lanen, S., Merx, E., Edzes, A., & Haartsen, T. (2022). Terug naar de basis voor een effectieve aanpak van (generatie) armoede: Zes randvoorwaarden. Sociaal bestek, 6(2022).

³ www.kansrijkgroningen.com

2. Wat we weten over generatiearmoede

Hoewel er wel degelijk onderzoek is gedaan naar generatiearmoede, weten we nog relatief weinig over de mechanismen die bijdragen aan het voortbestaan van armoede over meerdere generaties. Wat we wel weten is dat opgroeien in armoede de kans op armoede op volwassen leeftijd verdubbelt⁴. We weten ook dat hoe langer een kind in armoede leeft, hoe verstrekkender de gevolgen zullen zijn⁵. Een goede analyse van de overdrachtsmechanismen in generatiearmoede begint daarom altijd bij de kindertijd.

2.1 Familiefactoren

Een bekend Nederlands onderzoek naar generatiearmoede is dat van de Rijksuniversiteit Groningen (RUG) in de Groninger en Drentse Veenkoloniën. Het onderzoek concludeert dat de belangrijkste processen die bijdragen aan de intergenerationele overdracht van armoede worden gevormd in de familiesfeer. Het gaat dan bijvoorbeeld om gehecht zijn aan een bepaalde plek (terwijl daar weinig passende werkgelegenheid is). Over opvoednormen waarin de waarde van werk en het bijbrengen van financiële vaardigheden geen belangrijke rol spelen. En sociale uitsluiting omdat families zich gestigmatiseerd voelen en zich daardoor afsluiten van de gemeenschap. Door dit soort factoren ontwikkelen families in generatiearmoede gedrag dat hen tegenhoudt om generatiearmoede te doorbreken, zo luidt de hoofdconclusie van het artikel⁶.

2.2 Structurele factoren

Onderzoekers aan de RUG (2022) leggen dus een belangrijk accent op de processen en het gedrag binnen families die bijdragen aan het voortduren van generatiearmoede. Andere onderzoeken⁷ onderschrijven dat familiewaarden en familienetwerken een belangrijke rol spelen, maar benadrukken juist dat belangrijke structurele processen (buiten de familiesfeer) (generatie)armoede in stand houden.

Publieke instituten, als school en de overheid, spelen een rol in de uitsluiting en kansengelijkheid waar mensen in (generatie)armoede mee te maken krijgen. Zo krijgen kinderen uit arme gezinnen vaker een lager schooladvies op basis hetzelfde toetsresultaat dan kinderen uit meer welgestelde gezinnen, vooral op het Nederlandse platteland^{9,10}. Arme kinderen worden ook vaker gepest op school. Dit zijn processen en ervaringen die zijn verweven met systemen in onze samenleving die een belangrijke rol spelen in het voortduren van generatiearmoede.

Daarnaast groeit de laatste jaren het besef dat de lage inkomensgrens, aan de hand waarvan armoede vaak gedefinieerd wordt, bij lange na niet voldoende is voor gezinnen om van rond te komen. Recent onderzoek van Sociaal Planbureau Groningen en Trendbureau Drenthe bevestigt dat veel huishoudens met een laag inkomen elke maand honderden euro's tekortkomen, zelfs wanneer zij alle inkomensondersteunende voorzieningen benutten. Dit zorgt voor veel stress en lang niet alleen bij huishoudens met een laag inkomen. Uit hetzelfde onderzoek blijkt ook dat er in sommige gevallen pas bij een

⁴ Guiaux, M., & Iedema, J. (2011). Voorbestemd tot achterstand?. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

⁵ Ibid.

⁶ Visser, S. S., Edzes, A., Merx, E., & van Lanen, S. (2022). "It All Starts with Family": Mechanisms of Intergenerational Poverty in the Veenkoloniën, the Netherlands. *Journal of Poverty*, 26(6), 520-548.

⁷ Meij, E. (2021) *Lives on edge/Levens op de rand*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen

⁸ Engbersen, R., & Omlo, J. (2021). Uit de duivelskring van armoede. *Vakblad Sociaal Werk*, 22(6), 25-27.

⁹ Ibid.

¹⁰ www.kansenkaart.nl

inkomen van 180% van de bijstandsnorm 'break-even' wordt gespeeld¹¹. De moeite met rondkomen die veel gezinnen ervaren versterkt de sociale uitsluiting.

2.3 Ingrijpende ervaringen

Of ze nou plaatsvinden in de familiesfeer, op school of in de samenleving als geheel, de ervaringen die horen bij het opgroeien in armoede zijn voor de meesten zeer ingrijpend. Uit onderzoek blijkt dat kinderen die opgroeien in armoede vier keer vaker ingrijpende jeugdervaringen (zie figuur 1) meemaken dan andere kinderen¹²¹³.

Figuur 1: Voorbeelden van ingrijpende jeugdervaringen

Het meemaken van deze ervaringen heeft een enorme invloed op het verdere verloop van het leven. Uit onderzoek blijkt dat kinderen die in hun jeugd zes of meer ingrijpende ervaringen meemaken gemiddeld twintig jaar korter leven dan kinderen die geen ingrijpende ervaringen meemaken¹⁴. Dit soort ervaringen en de gevolgen ervan zijn een belangrijke factor in de zichzelf herhalende cirkel van generatiearmoede.

¹¹ Smit-Venema, J., Snip, J. en Meij, E. (2023) [Verschillen in inkomensondersteuning tussen en binnen gemeenten](#). Groningen: Sociaal Planbureau Groningen.

¹² Hughes, K., Bellis, M. A., Hardcastle, K. A., Sethi, D., Butchart, A., Mikton, C., & Dunne, M. P. (2017). The effect of multiple adverse childhood experiences on health: a systematic review and meta-analysis. *The Lancet public health*, 2(8), e356-e366.

¹³ Maguire-Jack, K., Font, S., Dillard, R., Dvalishvili, D., & Barnhart, S. (2021). Neighborhood poverty and adverse childhood experiences over the first 15 years of life. *International journal on child maltreatment: research, policy and practice*, 4, 93-114.

¹⁴ Brown, D. W., Anda, R. F., Tiemeier, H., Felitti, V. J., Edwards, V. J., Croft, J. B., & Giles, W. H. (2009). Adverse childhood experiences and the risk of premature mortality. *American journal of preventive medicine*, 37(5), 389-396.

3. Co-onderzoek met ervaringsdeskundigen en Kansrijk Groningen

Nog voordat de onderzoeksvragen van dit onderzoek waren geformuleerd, werden verschillende ervaringsdeskundigen op het gebied van generatiearmoede en sociale uitsluiting in Groningen en Drenthe geraadpleegd. We vroegen hen welke aspecten van armoede (en de intergenerationele overdracht daarvan) volgens hen nog meer onderzoek verdienden. Door nog voor het formuleren van de onderzoeksvragen ervaringsdeskundigen te betrekken, verzekeren we ons ervan dat het uitgevoerde onderzoek aansluit op de gevoelde urgentie en het ervaringsperspectief van mensen die zelf armoede (hebben) ervaren.

De inzichten en conclusies uit dit onderzoek hadden niet tot stand kunnen komen zonder de samenwerking met de 10 geïnterviewde moeders en de 20 co-onderzoekers die betrokken zijn bij Kansrijk Groningen. Na het formuleren van de onderzoeksvragen in samenwerking met een kleinere groep ervaringsdeskundigen werd de samenwerking gezocht met Kansrijk Groningen. Besloten werd om diepgaande interviews te houden met 10 moeders die zelf zijn opgegroeid in generatiearmoede. Hun leeftijd op het moment van interviewen varieerde van begin 30 tot begin 60. De helft van de moeders woonde in de stad Groningen, de andere helft woonde ergens anders in de provincie.

Vervolgens maakten onderzoekers Jessy Snip en Erik Meij van Sociaal Planbureau Groningen een eerste analyse waarin patronen en verbanden uit de levensverhalen werden gehaald om vervolgens te analyseren met de groep co-onderzoekers. Dit gebeurde in 4 verschillende sessies van elk 1,5 tot 2 uur. Zo werden de 10 levensverhalen door nog eens 20 mensen met ervaringskennis geanalyseerd, waardoor een rijke analyse tot stand kwam.

Figuur 2: co-analyse van 10 levensverhalen

4. Omstandigheden en ervaringen van generatiearmoede

Om goed te kunnen begrijpen wat de gevolgen van generatiearmoede zijn, moeten we eerst begrijpen onder welke omstandigheden kinderen in generatiearmoede opgroeien. Daarom beschrijven we in dit hoofdstuk de omstandigheden waaronder de moeders uit dit onderzoek zijn opgegroeid en welke ervaringen zij meemaakten.

“Mijn jeugd is heel erg ingewikkeld geweest. Ik kan me ook niet altijd alles herinneren, dat begint nu allemaal wat terug te komen. Jarenlang heb ik me niet alles kunnen herinneren, of delen ervan.”

Het verhaal dat volgt is niet mooier gemaakt dan hoe de moeders hun werkelijkheid ervoeren en ervaren. Wel laten we de nodige details achterwege vanwege de gevoeligheid van sommige ervaringen. Daarnaast willen we benadrukken dat de moeders die we hebben gesproken zich niet presenteren als slachtoffer van de omstandigheden waaronder zij opgroeiden. Integendeel, ze zijn trots op hoe de omstandigheden hen hebben gevormd als mens en moeder.

4.1 Het gebrek aan geld

Alle moeders groeiden op in een gezin waar weinig geld was om van rond te komen. De moeders omschrijven hoe ze dat als kind haarfijn aanvoelden, ook al probeerden ouders de kinderen af te schermen van de financiële zorgen die er waren. De financiële situatie van het gezin werd al gauw merkbaar doordat er geen eten was om mee te nemen naar school. Vanwege het ongemak en de stress die kinderen zien bij hun ouders, beginnen ze simpelweg niet over zaken die mogelijk geld kosten. Zo wordt het thema financiën binnen veel gezinnen in generatiearmoede een taboe. Doordat er amper over wordt gesproken blijft de stress en angst over financiën voor alle moeders voortduren tot op heden, zelfs wanneer de financiële situatie tegenwoordig stabiel en gezond is.

“Als ik maar iets merk dat mijn voorraadkast leeg begint te raken word ik heel onrustig van binnen. Omdat ik zelf niet altijd naar de kast heb kunnen lopen voor eten en drinken en al dat soort dingen, wil ik dat mijn kinderen dat altijd kunnen doen.”

4.2 Ingrijpende ervaringen

Naast de financiële zorgen binnen de thuissituatie, omschrijven veel moeders patronen van opeenvolgende ingrijpende ervaringen. Vaak zijn dit ervaringen waarbij ze zich als kind verwaarloosd voelden. Dat kan te maken hebben met het gebrek aan geld waardoor er dus niet altijd eten of andere basisbehoeften voorhanden waren thuis. Vaak wordt ook omschreven hoe ouders dusdanig zijn opgeslokt door stress, dat er weinig ruimte was voor de wensen, talenten en behoeften van het kind. Sommige deelnemers beschrijven hoe ze regelmatig zonder ontbijt naar school gingen. Hoe ze veel tijd buiten het huis doorbrachten, zonder dat een ouder dat opmerkte of ernaar vroeg. De kinderen kaartten dit meestal niet aan bij hun ouders, want ze voelden als kind aan dat hun ouders daar sociaal-emotioneel geen ruimte voor hadden. Deze situaties zorgen ervoor dat veel kinderen die opgroeien in armoede te maken hebben met verwaarlozing binnen het gezin.

“Mijn ouders waren sociaal-emotioneel een beetje afgestompt, want die gaven ook niet die ondersteuning of opvoeding die ik dan heel erg verlangde. En ze kunnen het dus ook niet bieden.”

Naast verschillende vormen van verwaarlozing vertellen de meeste moeders over het meemaken van (bijna) alle typen ingrijpende jeugdervaringen die we terugvinden in literatuur. Niet zelden kwam het voor dat ouders hun ontspanning (of ontsnapping) zoeken in het misbruiken van alcohol en/of middelen. Veel moeders groeiden op in een gezin waar huiselijk geweld aan de orde van de dag was. Daarnaast hoorden we verhalen over zeer ingrijpende ervaringen zoals seksueel misbruik, gepest worden, zeer vaak verhuizen, zonder eten naar school, niet op feestjes mogen komen, incest, stigma, discriminatie en scheidingen.

Dit is slechts een greep uit de ervaringen waarover we leerden en het verschilde natuurlijk per moeder wat deze ervaringen waren. Voor de meeste moeders bleef het niet bij één of twee ingrijpende ervaringen. Vaak waren er meerdere ingrijpende ervaringen die zich ook voor langere tijd herhaalden. Voor alle moeders hebben deze jeugdervaringen tot op de dag van vandaag invloed op hoe ze in het leven staan en functioneren.

“En natuurlijk spelen er nog meer dingen in een gezin. Agressie, seksueel geweld, dat soort dingen allemaal. Heeft allemaal ermee te maken vind ik. Armoede is niet alleen het probleem van geld en eten. Het is gewoon meer. Mijn ouders hadden bijvoorbeeld dagelijks ruzie over alles wat er aan de hand was. Uiteindelijk zijn ze ook gescheiden.”

5. Stress en de invloed op de ontwikkeling

5.1 Continu alert, continu gestrest

Alle moeders omschrijven dat ze al vanaf kinds af aan zeer alert zijn op signalen van onveiligheid en de stemming van mensen in hun omgeving. De meeste moeders staan voor hun gevoel 'constant aan'. Dat is nodig om te kunnen omgaan met de onveilige of als onveilig ervaren omstandigheden thuis en in de omgeving. Die perceptie dat een situatie altijd onveilig kan zijn of worden heeft direct te maken met de vele ingrijpende gebeurtenissen die de moeders hebben meegemaakt.

"Ik heb heel lang bij mijn vader op schoot gezeten. Dan kon ik voelen wanneer zijn spieren zich aanspannen. Zo wist ik wanneer zijn gedrag veranderde en dat ik weg moest gaan. Op een gegeven moment is dat een tweede natuur. Daar sta je niet eens bij stil."

Die constante staat van alertheid brengt voor de moeders uitdagingen met zich mee op allerlei vlakken. Zo konden veel moeders tijdens hun kindertijd bijvoorbeeld niet goed vrienden maken of zich concentreren op school. Ook wanneer alles grotendeels gekalmeerd is in het leven van de moeders en er geen redenen zijn tot zorgen of stress, blijkt dat de moeders nog altijd 'aan' staan.

"Ik ben 23 keer verhuisd geweest in mijn leven, dus ik heb nooit een vaste basisschool gehad en al dat soort dingen. Ik woon nu 9 jaar in dit huis, maar ik heb altijd het gevoel dat ik moet verhuizen. Het is bijna beangstigend eigenlijk dat ik al zo lang in dit huis woon."

5.2 Geen ruimte om gewoon kind te zijn

Veel moeders hebben het gevoel dat ze fases in hun kindertijd hebben overgeslagen. Vaak moesten ze al op jonge leeftijd verantwoordelijkheden op zich nemen die hun ouders niet konden dragen. Veel moeders hadden ouders met mentale of fysieke gezondheidsklachten waardoor zij (mede) hun verantwoordelijkheden als ouder verwaarloosden. De moeders in ons onderzoek namen dan al op jonge leeftijd de rol van verzorger voor hun ouders en/of broers en zussen op zich. Dit doet nog verder afbreuk aan de kans op een onbezorgde jeugd en draagt bij aan de constante staat van alertheid en spanning die veel deelnemers voelen. Beladen met dit soort verantwoordelijkheden en deze vormen van stress was er voor de moeders uit dit onderzoek maar weinig ruimte om zich te gedragen en te voelen als andere kinderen. Weinig ruimte om gewoon kind te zijn.

"Ik zorgde meestal voor mijn broertjes, want mijn moeder die lag altijd heel lang op bed. Ik zorgde dat ze eten meekregen, wat dus eigenlijk betekende dat ik niet zoveel had. Want zij kregen het laatste beetje altijd. Eh, soms had ik droog brood mee, dan was ik al superblij."

6. Invloed op gedrag

6.1 Niemand die het begrijpt, niemand die het serieus neemt

Het komt vaak voor dat het gedrag van zowel kinderen als volwassenen in generatiearmoede niet wordt begrepen. Uit de verhalen van de moeders blijkt dat ze zelfs wanneer ze direct om hulp vroegen niet serieus werden genomen. Wanneer je niet de hulp krijgt die je nodig hebt, kan dat er in sommige gevallen voor zorgen dat het onbegrepen gedrag alleen maar versterkt. Zo raken mensen verstrikt in een situatie waarin hun gedrag problemen veroorzaakt, maar niemand lijkt te kunnen helpen om de oorzaak van dit gedrag aan te pakken.

De moeders vertellen dat dit soort situaties zich al vanaf jonge leeftijd voordoen. Dankzij de verwaarlozing thuis gaan sommige kinderen opvallend gedrag vertonen om simpelweg gezien te worden. Vaak werkt dit averechts en neemt de omgeving het kind nog minder serieus dan eerder. Hierdoor omschrijven veel van de moeders het gevoel dat niemand hen begreep als kind. Ook als volwassenen zijn ze nog erg gevoelig voor situaties waarin ze niet serieus genomen worden.

“Ik heb dingen gedaan en gezegd waarvan mensen terecht zeiden ‘hé maar dat klopt helemaal niet’. En dat klopte ook. Maar toen ik uiteindelijk wél de waarheid begon te vertellen, toen zeiden ze van, ja maar dat is ook niet waar. Dat was mijn grote probleem eigenlijk.”

Wanneer kinderen thuis niet de aandacht krijgen die ze verdienen en verlangen, zijn er hulpverlenende organisaties die de signalen kunnen herkennen en kunnen ingrijpen om de verwaarlozing te stoppen en langdurige gevolgen te beperken. Een aantal moeders geeft echter aan niet serieus genomen te worden door hulpverlening, zowel in de kindertijd als op volwassen leeftijd. Hierdoor ontstaat een diepgeworteld wantrouwen richting de hulpverlening. Dit gebrek aan herkenning en erkenning wordt breed herkend in de co-analyse en wordt gezien als een van de belangrijkste obstakels voor het bieden effectieve hulp.

“Ik zat bij de huisarts en die zei tegen mij: ‘Meid het gaat goed met jou. Je bent niet broodmager, je hebt geen kringen onder je ogen. Zij zei ga maar lekker vaak in het bos wandelen, lekker naar buiten. En dan komt alles wel weer goed.’ Ja, ze nam mijn verhaal gewoon niet serieus. Ik had echt zo’n gevoel van volgens mij staat er ‘Bud’ op mijn hoofd ofzo. Ik had net mijn hele ziel en zaligheid blootgegeven en dan zegt zo’n vrouw ‘ga maar in het bos wandelen’. Ik dacht, moet ik een touw meenemen misschien? Ja, dat soort dingen, negatieve ervaringen, daardoor dacht ik niemand begrijpt mij. Dus dat betekent dat ik nergens hulp zal krijgen. Ja, dan moet ik het alleen maar gaan doen.”

Het lag in veel gevallen niet alleen aan de hulpverleners dat onderliggende problemen niet opgepakt werden. Binnen de gezinnen zelf werd ook veel gedaan om de schone schijn op te houden. Door bijvoorbeeld het huis grondig schoon te maken, of door ouders die problemen ontkennen of afzwakken uit angst hun kinderen te verliezen aan jeugdzorg. Ondanks alle problemen voelen kinderen een sterke loyaliteit aan hun ouders waardoor zij niet durven of kunnen aangeven dat het thuis niet goed gaat. Hierdoor hebben ernstige

problemen in de jeugd voor veel moeders ontzettend lang geduurd en hebben die problemen daardoor ook gevolgen voor de rest van hun leven.

“Ja natuurlijk jeugdzorg, die zat wel binnen het gezin, maar ja, weet je wat ik net al zei? Loyaliteit naar je ouders toe is op dat moment heel groot en mijn moeder zorgde er echt wel voor dat ze volgende week - zeg maar als jeugdzorg langs zou komen - echt alle dagen werd gepoetst en dat alle rotzooi naar de slaapkamer werd verplaatst en dat het aanrecht en de woonkamer netjes waren. Daar zorgde mijn moeder wel voor. En als jeugdzorg er was zei ik netjes en braaf: ja het gaat goed.”

Ook wanneer het om hun eigen kinderen gaat voelen veel moeders zich niet serieus genomen door bijvoorbeeld school of hulpverlening. Opgroeien in de stressvolle omstandigheden heeft invloed op de ontwikkeling van het kind en het is daarom niet ongewoon dat er zich op school problemen voordoen op het gebied van gedrag of concentratie. Moeders uit generatiearmoede zijn hier vanzelfsprekend alert op bij hun eigen kinderen. Wanneer er problemen lijken te ontstaan trekken ze al vroeg aan de bel. Maar vaak worden hun zorgen niet serieus genomen, totdat de problemen escaleren of de zorgen achteraf toch gegrond blijken. Zo wordt veel potentieel dat kinderen in generatiearmoede wel degelijk hebben ten onrechte niet herkend en niet ontwikkeld.

“Maar ja, mijn zoon die gedroeg zich vervelend op school. Maar hij was wel heel slim, dus ik zei tegen de juf dat ik dacht dat hij zich verveelde in de klas en dat hij zich daarom zo gedroeg. Nee hoor, zei ze, want de kinderen die hier slim zijn, die gedragen zich anders. Maar goed, toen mijn zoon de cito toets had gedaan moest ik naar school komen. Dat kind bleek verdikkie goed gescoord te hebben. Daar waren ze van geschrokken. U had gelijk, zeiden ze. Dus ik zeg: ja, maar dat is nu te laat.”

6.2 Traumareacties

Omdat de moeders allemaal op één of andere wijze onder moeilijke en onveilige omstandigheden opgroeiden en daardoor ingrijpende ervaringen hebben meegemaakt, staat hun stresssysteem altijd aan. Een klein signaal van onveiligheid of een herinnering kan zorgen voor een heftige reactie. Sommige moeders maken in zo'n geval dat ze weggomen uit de situatie. Anderen reageren assertief en proberen zelf controle te krijgen over de situatie door bijvoorbeeld hun stem te verheffen. Weer anderen schakelen hun gevoel uit en ondergaan simpelweg de situatie.

De reacties van de moeders op stressvolle situaties komen overeen met de drie bekendste vormen van een traumareactie: vechten, vluchten of bevriezen.

“Ik was rebels omdat ik thuis niet de aandacht kreeg die ik nodig had. En ik wist toch dat ze mijn moeder niet te pakken kregen, dus als ik wat had uitgespookt zei ik: nou ja, weet je, boeiend. Bel maar naar mijn huistelefoon, de telefoon is toch afgesloten. Zo eentje was ik.”

“Ik ben niet serieus genomen toen ik werd mishandeld door mijn man. Misschien omdat die politieagenten natuurlijk ook mijn familie en mijn verhaal kenden. Ze namen me niet serieus genoeg tot op het laatste. Toen ben ik echt uit het raam gesprongen vanaf de eerste verdieping om weg te komen van die man. (...) Ik ben toen met de eerste de beste volgende man meegegaan. Die was heel slecht voor mij, maar bood toen wel een oplossing zodat ik weg kon uit die situatie.”

“Ik was erg stil ook. Ik was heel erg in mezelf en er werd dan gezegd op school ‘dat kind is heel erg introvert’. Maar dat was ik niet. Ik was traag, ik had geen energie, door alles wat er speelde. Ik zat de hele dag op mijn duim te zuigen. Maar ik was nog klein dus ik kon er geen woorden aan geven.”

De meeste moeders verwijzen naar ingrijpende ervaringen uit hun eigen verleden en de bijbehorende gevoelens om te verklaren waarom ze op die manier reageren. Dit komt overeen met wat wordt verstaan onder traumareacties. Een traumareactie is namelijk een overlevingsmechanisme dat in eerste instantie hielp om een trauma te doorstaan, maar zich blijft herhalen bij gevoelens van onveiligheid. Ook wanneer de onveiligheid is verdwenen.

Een traumareactie is een overlevingsmechanisme dat in eerste instantie hielp om een trauma te doorstaan, maar zich blijft herhalen bij gevoelens van onveiligheid. Ook wanneer de onveiligheid is verdwenen.

In veel van de voorbeelden die worden genoemd in onze bevindingen zien we dat bepaalde omstandigheden of ervaringen uit het verleden nog steeds invloed hebben op het dagelijks leven van de moeders. Ook in de co-analyses werd duidelijk onderschreven dat veel van het (probleem)gedrag geassocieerd met mensen in (generatie)armoede terug te herleiden valt naar eerdere ingrijpende jeugdervaringen. Hieruit blijkt dus dat het gedrag niet op zichzelf staat, maar een uiting is van een trauma. Dit betekent dus dat niet het gedrag aan de basis ligt van problemen, maar juist de omstandigheden en ervaringen die horen bij generatiearmoede.

7. Uitsluiting en minder kansen

Vrijwel alle moeders omschrijven het gevoel dat ze anders waren dan de meeste andere kinderen in de klas en in de buurt. Iedere moeder omschrijft wel één of meerdere vormende momenten waarin ze als kind beseften dat de realiteit waarin zij opgroeiden niet overeenkwam met de realiteit van de meeste andere kinderen. Hierdoor ervaren kinderen op jonge leeftijd al uitsluiting, onveiligheid of minderwaardigheid en voelen ze zich maar moeilijk 'normaal' tussen andere kinderen op school of in de buurt.

"Maar gevoelsmatig wist ik eigenlijk wel... Waarom ben ik zo? En waarom zijn andere kinderen anders? Ik heb me altijd heel speciaal gevoeld. Maar wel negatief speciaal."

Ook kinderen in de omgeving voelden vaak dat er iets aan de hand was waardoor de moeders zich als kind anders gedroegen dan normaal. Op school zorgde dit ervoor dat veel van de moeders vroeger gepest werden. Dit had een sterke negatieve invloed op de schoolprestaties en het zelfbeeld. In sommige gevallen was het voor de moeders zelfs de oorzaak van zware depressies en suïcidale gedachten op volwassen leeftijd. Ook leerkrachten zagen vaak wel dat er iets aan de hand was, maar herkenden vaak niet waar het échte probleem lag.

"Ik werd op school heel veel gepest. Ik ging dus eigenlijk liever niet naar school. Het verhaal was al heel snel, die krijgt nooit een diploma in haar leven, dat wordt nooit wat. Ik kreeg ook onterecht het label autisme, omdat ik heel stil was en nooit met anderen wou spelen of praten. Ze keken niet verder dan hun neus lang is eigenlijk."

Door een verkeerde interpretatie van gedrag wordt veel potentieel van kinderen in generatiearmoede niet herkend. Stigma's en stempels die kinderen krijgen opgeplakt spelen hier ook een belangrijke rol in, vooral in kleinere gemeenschappen, zo kwam naar voren uit de co-analyses. Veel van de moeders hadden het gevoel dat ze op school voor 'dom' of 'storend' werden aangezien. Vaak kwam dit door het gedrag dat kinderen vertoonden op school. Vooral kinderen die zich sociaal meer terugtrokken en stil waren in de klas kregen maar weinig aandacht van de leerkracht.

"Wij hadden kanten in de klas. Linkerkant was slim, midden was gemiddeld en rechts was dom. En dan zei de juf dat het niet zo was, maar het was voor iedereen duidelijk dat het wel zo was. Ik schommelde vaak tussen rechts en het midden. Dat gevoel hielp ook niet echt zeg maar, dat hoorde je dan wel op het schoolplein."

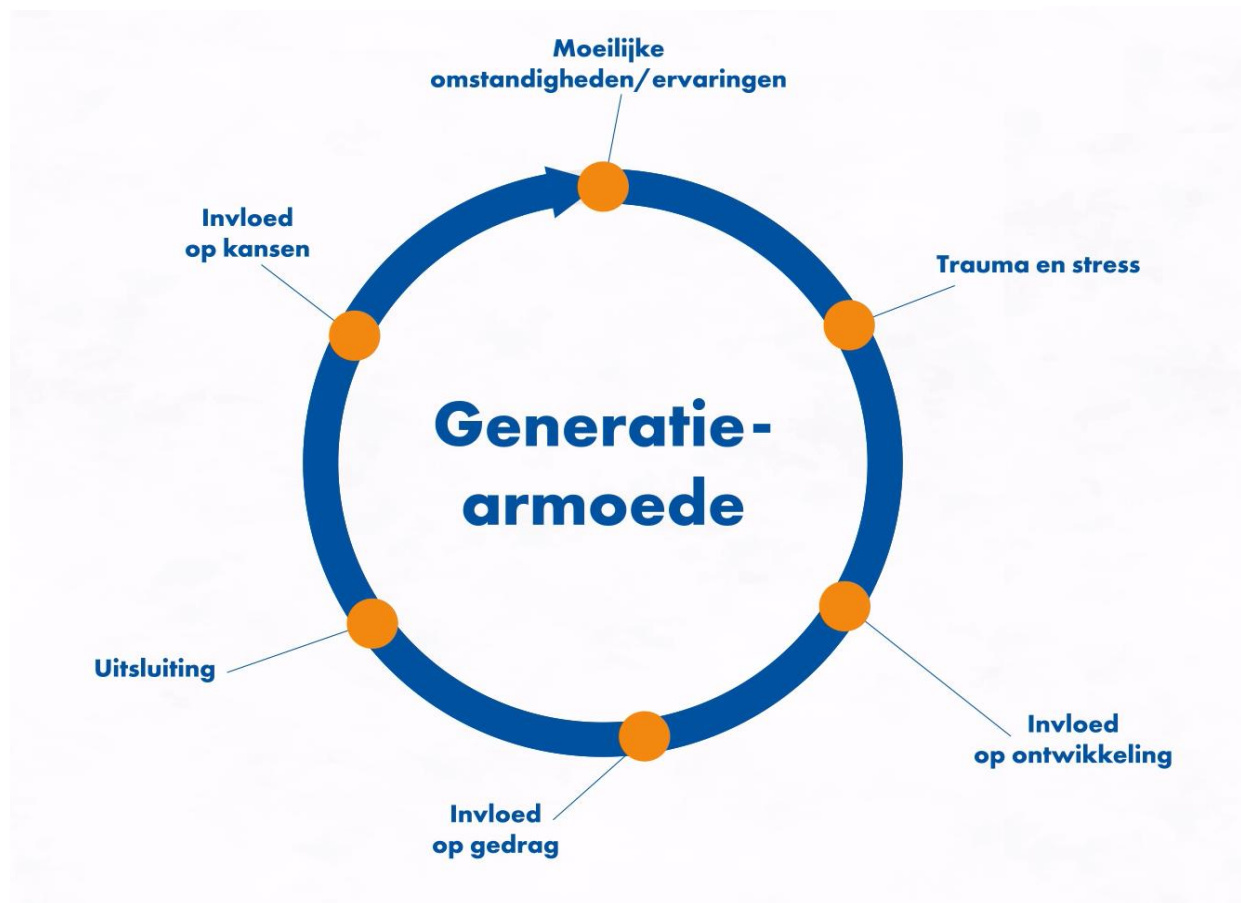
Omdat het gedrag dat voortkomt uit de omstandigheden en ervaringen die horen bij generatiearmoede vaak niet goed begrepen wordt, hebben mensen in generatiearmoede het gevoel uitgesloten te zijn van veel dingen die voor anderen normaal zijn. Ze worden minder gezien op school, worden niet altijd serieus genomen door hulpverleners en voelen zich vaak minderwaardig ten opzichte van hun leeftijdsgenoten. Doordat hun gedrag juist vaak als het probleem wordt gezien, zonder dat mensen de oorzaak ervan kennen, krijgen kinderen die opgroeien in generatiearmoede ook minder kansen.

De cirkel van generatiearmoede

8.1 Hoe werkt het?

Ons onderzoek laat duidelijk zien hoe de cirkel van generatiearmoede werkt (zie figuur 3). Kinderen groeien op onder moeilijke omstandigheden, waardoor ze op jonge leeftijd al een trauma ontwikkelen. De continue stress zorgt ervoor dat een kind zich minder goed kan ontwikkelen. Hierdoor gaan veel kinderen zich anders gedragen dan andere kinderen. In veel gevallen is het gedrag dat als probleem wordt gezien een vorm van een traumareactie. Omdat dit gedrag onvoldoende begrepen wordt, worden kinderen anders behandeld, met sociale uitsluiting tot gevolg. Deze uitsluiting leidt vervolgens weer tot minder kansen. Minder kans op een passende opleiding, op een passende baan en minder kans op de juiste ondersteuning.

Dit alles vergroot de kans dat de cirkel zich herhaalt in volgende generaties, want kinderen worden geboren in een gezin waar al het bovenstaande al aan de hand is. Onderzoek van onder andere Tessa Roseboom toont aan dat armoede al vanaf de bevruchting invloed heeft op de ontwikkeling van kinderen¹⁵. Eenmaal geboren groeit het kind dus op onder moeilijke omstandigheden, zoals een gebrek aan geld, stigma en uitsluiting. Maar ook de trauma's en onverwerkte ervaringen waar ouders nog mee kampen zijn omstandigheden waar het kind mee te maken krijgt. Zo houdt de cirkel van armoede meerdere generaties in haar greep.

Figuur 3: De cirkel van generatiearmoede

¹⁵ Roseboom, T. (2023) *De eerste 1000 dagen. Het fundamentele belang van een goed begin vanuit biologisch, medisch en maatschappelijk perspectief*. Meppel: Boom.

8.2 Waarom trauma een belangrijke rol speelt

Een traumareactie is hoe het lichaam reageert (en blijft reageren) op een heftige gebeurtenis uit het verleden¹⁶. Mensen in generatiearmoede maken veel vaker zeer ingrijpende gebeurtenissen mee en bovendien op jongere leeftijd dan anderen¹⁷. Veel van de gebeurtenissen die mensen in generatiearmoede meemaken zijn zo ingrijpend en onveilig dat het brein het niet goed kan verwerken. Het gevolg daarvan is dat het lichaam sneller 'aan' gaat staan en zelfs kleine of onbelangrijke gebeurtenissen heftige reacties kunnen oproepen.

"Ik heb zoveel nare dingen meegemaakt (...) Echt ontspannen is daardoor iets moeilijks. Nog altijd. Ontspannen doe ik bij dieren, niet bij mensen."

Trauma's kunnen op **individueel** niveau ontstaan en meerdere generaties doorwerken. Uit de levensverhalen van de moeders blijkt dat hun eigen ervaringen van generatiearmoede vaak voor vormen van trauma zorgen. Veel van de moeders in ons onderzoek zijn vroeger bijvoorbeeld gepest - om hoe ze eruitzagen of uit welke familie ze kwamen. De constante staat van alertheid en het gedrag dat hieruit ontwikkelt zijn gevolgen van trauma.

Uit de levensverhalen van de moeders blijkt dat hun ervaringen met generatiearmoede vormen van trauma veroorzaken

Daarnaast hebben trauma's van ouders die zelf ook opgegroeid zijn in generatiearmoede effect op de communicatie, de sfeer in huis, de hechting tussen ouder en kind en de betrokkenheid en warmte van hen als ouder. Een kind kan zelf getraumatiseerd raken door deze factoren. Op deze manier wordt het trauma van de ouder een oorzaak van het trauma van het kind. Zo ontstaat er een **intergeneratieel** trauma (zie figuur 4). Maar ook voor de geboorte heeft het trauma van een ouder al invloed op de hersenontwikkeling van het ongeboren kind¹⁸ ¹⁹. Het is dus van groot belang om oog te hebben voor de oorzaken van het gedrag van onze moeders, maar ook dat van hún ouders en om dit gedrag vanuit de omstandigheden en ervaringen te bekijken.

Figuur 4: intergeneratieel trauma

¹⁶ Substance Abuse and Mental Health Services Administration. (2014) Trauma-Informed Care in Behavioral Health Services. Rockville, MD: Substance Abuse and Mental Health Services Administration.

¹⁷ Walsh, D., McCartney, G., Smith, M., & Armour, G. (2019). Relationship between childhood socioeconomic position and adverse childhood experiences (ACEs): A systematic review. *J Epidemiol Community Health*, 73(12), 1087-1093.

¹⁸ van den Heuvel, M. I., Monk, C., Hendrix, C. L., Hect, J., Lee, S., Feng, T., & Thomason, M. E. (2023). Intergenerational transmission of maternal childhood maltreatment prior to birth: effects on human fetal amygdala functional connectivity. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*. 62 (10). 1134-1146.

¹⁹ Buss, C., Entringer, S., Moog, N. K., Toepfer, P., Fair, D. A., Simhan, H. N., & Wadhwa, P. D. (2017). Intergenerational transmission of maternal childhood maltreatment exposure: implications for fetal brain development. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 56(5), 373-382.

9. De cirkel doorbroken

9.1 Hoe moeders de cirkel doorbreken

De moeders uit dit onderzoek hebben elk op hun eigen manier de cirkel van generatiearmoede weten te doorbreken. In dit stuk delen we hun kijk op wat voor hen de doorslag heeft gegeven.

Vaak was er één persoon die de moeders heeft geholpen de cirkel van generatiearmoede te doorbreken

Alle moeders willen anderen in vergelijkbare situaties meegeven dat ze ondanks alle tegenslag nooit de hoop op een betere toekomst moeten opgeven. Ook al duurde het voor sommige moeders erg lang, het lukt hun om beetje bij beetje de omstandigheden te verbeteren. De moeders kregen weer grip op hun leven. Hiervoor moesten ervaringen uit het verleden op één of andere manier verwerkt worden. De manier waarop is voor iedereen anders. Dit hoeft dus lang niet altijd intensieve therapie te betekenen, al was dat voor sommige moeders wel de oplossing. Vaak was er één persoon, een soort buddy zoals in de aanpak van Kansrijk Groningen²⁰, die de moeders heeft geholpen om de cirkel te doorbreken. Door naar ze te luisteren. Door ze te zien staan.

“Dus ja, toen ben ik bij Kansrijk gekomen, heb ik een buddy gehad. Nou, toen is het zo snel gegaan. Ik was er eigenlijk al klaar voor, maar ik had niemand die mij ernaar toe bracht. Of iemand die het zag. Die geïnteresseerd was in de persoon die hij of zij voor zich had. Dat had ik nog nooit meegemaakt.”

“Deze persoon geeft mij het gevoel dat ik er wel toe doe. Dat ik belangrijk ben, dat ik lief ben. Dat ik gewoon een normaal persoon ben. Dat ik best wel fouten heb gemaakt. Dat dat ook best wel mag. Zelfs fouten die ik nu nog maak. Onze kerk is ook heel erg van dat je er mag zijn. Dat je mag zijn wie je bent. Dat soort dingen. Wat superbelangrijk voor mij is natuurlijk. Want dat heb ik niet gekend.”

Ook wanneer de cirkel doorbroken is, blijft het voor de moeders een kwestie van elke dag opnieuw met de ervaringen uit het verleden omgaan. Door hun doorzettingsvermogen en kracht krijgen hun kinderen kansen die voor hen niet waren weggelegd. En de moeders zijn daar met recht trots op, ook al kost het de nodige moeite om die trots toe te laten.

“Ik denk door mijn eigen jeugd, dat je niet echt hebt leren te praten, dat waar ik nu mee bezig ben, dat ik dat de eerste jaren niet heb gedaan met mijn kinderen, wel praten en liefde geven en al dat soort dingen, maar niet echt tot diepte. Dat probeer ik wel steeds meer te doen.”

“Ik mag trots wezen op waar ik nu sta. Het is heel dubbel, want ik heb heel veel ellende meegemaakt. Maar al die ellende heeft ervoor gezorgd dat ik nu ben wie ik ben en uiteindelijk mag je daar dan weer trots op zijn. Dus het is een beetje ingewikkeld, haha.”

²⁰ <https://www.kansrijkgroningen.com/>

9.2 Wat er moet veranderen?

Zoals blijkt uit de levensverhalen van de moeders in dit onderzoek en de uitgebreide co-analysesessies, is opgroeien in generatiearmoede een bron van trauma. Dit wordt in het huidige systeem van hulpverlening en ondersteuning momenteel maar zelden herkend, laat staan erkend. De moeders uit dit onderzoek hebben elk op hun eigen manier de cirkel van generatiearmoede weten te doorbreken. Maar voor hen was dat eerder ondanks, dan dankzij het systeem van hulp en ondersteuning. In dit concluderende hoofdstuk reflecteren we op de bevindingen en wat er beter kan en moet.

Randvoorwaarden

Veel professionals in het werkveld van armoedebestrijding zijn zich ervan bewust dat hun inspanningen, ondanks goede intenties en verstand van zaken, niet altijd bij iedereen effectief zijn. In de ervaring van professionals komt dat door het ontbreken van bepaalde randvoorwaarden om mensen in generatiearmoede goed kunnen te ondersteunen²¹. Het ontbreekt hen ten eerste aan tijd en ruimte om naar iemands verhaal te kunnen luisteren. Daarnaast ervaren ze door de vele kortlopende projecten en hoge doorloop van personeel onvoldoende continuïteit om een duurzame relatie op te bouwen. Zo'n relatie is cruciaal voor effectieve ondersteuning, juist zodat de cliënt de zekerheid kan ervaren dat ze voor een langere tijd op de hulpverlening kunnen vertrouwen. Om deze continuïteit te kunnen bieden moeten de randvoorwaarden in het sociale werkveld rondom armoede op orde zijn.

Focus op gedrag is symptoombestrijding

Als deze continuïteit gewaarborgd wordt kan het systeem zich beter richten op het begrijpen van gedrag en het verbeteren van omstandigheden. Echter, binnen het huidige systeem wordt het gedrag van mensen in generatiearmoede vaak tot probleem gemaakt. Daarom richten veel van de bedachte oplossingen zich op het veranderen van dat gedrag, terwijl belangrijke oorzaken van generatiearmoede zich juist bevinden in de moeilijke omstandigheden en ervaringen en het daaruit volgende trauma. Door de focus op gedrag wordt het probleem meestal bij het individu gelegd en worden op die manier meer structurele oorzaken van armoede over het hoofd gezien.

Door de focus op gedragsverandering worden structurele oorzaken van armoede over het hoofd gezien

Denk bijvoorbeeld aan budgetcoaches die mensen leren omgaan met geld, terwijl onderzoek aantoonde dat mensen met een laag inkomen elke maand honderden euro's tekortkomen²². Ook wordt er veel ingezet op gezondheidsprogramma's voor mensen met een laag inkomen, waarin ze leren hoe ze gezonder moeten leven. Maar vaak zijn de als ongezond en onwenselijk bestempelde keuzes niet het resultaat van gebrekkige kennis, maar komen die keuzes tot stand een simpele belemmering als de prijs van vers voedsel, of dat er op dat moment grotere, meer urgente dingen spelen in iemands leven. Veel vormen van hulp en ondersteuning zijn op deze manier weliswaar goed bedoeld, maar vanuit het perspectief van de moeders dus eerder vormen van symptoombestrijding dan dat het de oorzaken van armoede aanpakt.

²¹ Meij, E., van Lanen, S., Merx, E., Edzes, A., & Haartsen, T. (2022). Terug naar de basis voor een effectieve aanpak van (generatie) armoede: Zes randvoorwaarden. Sociaal bestek, 6(2022).

²² Smit-Venema, J., Snip, J. en Meij, E. (2023) [Verschillen in inkomensondersteuning tussen en binnen gemeenten](#). Groningen: Sociaal Planbureau Groningen.

Een ander perspectief op generatiearmoede helpt om structurele oorzaken aan te pakken

Dit onderzoek laat zien dat de moeilijke omstandigheden en ingrijpende ervaringen van opgroeien in generatiearmoede in veel gevallen zorgt voor complexe vormen van trauma. Dit speelt een belangrijke rol in het voortduren van armoede over meerdere generaties. Om generatiearmoede te doorbreken moeten we als samenleving anders leren kijken naar het probleem. Zonder oordeel. Er moet dus niet worden gedacht vanuit impliciete oordelen over gedrag, maar interventies zouden zich moeten richten op het verbeteren van de leefomstandigheden en het signaleren en waar mogelijk voorkomen van trauma.

Om generatiearmoede te doorbreken moeten we anders leren kijken naar het probleem. Zonder oordeel.

Wanneer er op deze manier gekeken wordt naar het probleem generatiearmoede en de randvoorwaarden voor een effectief systeem van hulp worden gerealiseerd, zullen interventies en hulp zich meer gaan richten op het bestrijden van oorzaken van armoede. Alleen op die manier kunnen alle mensen een eerlijke kans krijgen en kan de cirkel van generatiearmoede worden doorbroken.

Colofon

uitgegeven door Sociaal Planbureau Groningen

Sociaal Planbureau Groningen is onderdeel van CMO STAMM

auteurs

Erik Meij

Jessy Snip

onderzoekers die hebben meegewerkt

Anneke Zuidema, Bianca Javaniseresht-Harms, Caroline Fries, Danette Hoyer, Denise Kleberg, Esmeralda Bos, Gabriëlle Welmers, Ingrid Blink, Iris Rienstra, Jennifer Wane, Jessie Hooper, Judith van der Meché, Koosje van Doesen, Margriet de Boer, Marloes de Bie, Maryan Nur, Michiel Niemeijer, Miranda Zwiep, Nadia El Bouradi en Selima Renes, Iris Koelmans, Stella Betten, Jessy Snip en Erik Meij

met dank aan

Alle moeders die zo open en eerlijk hun levensverhaal met ons wilden delen.

De co-onderzoekers voor de scherpe en eerlijke analyses. Zonder jullie was dit onderzoek nooit tot deze inzichten gekomen.

Aan Jaap Smit-Venema en Eleonora Smit-Venema voor het meedenken over het onderzoek en de totstandkoming van dit rapport.

voor meer informatie neem contact op met

Erik Meij

e.meij@sociaalplanbureaugroningen.nl

06 135 814 71

Jessy Snip

j.snip@sociaalplanbureaugroningen.nl

06 460 814 44